

**ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОБЩЕСТВАТА И ЗНАНИЕТО
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ**

Емилия Васил Маринова

**ОБЕКТИВНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА МОРАЛА И СЪВРЕМЕННАТА
ЕТИКА**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на

дисертация за придобиване на

научната степен

„доктор на философските науки” в професионално направление 2.3.

Философия

София

2019

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание (семинар) на секция „Етически изследвания“ към Института за изследване на обществата и знанието при БАН въз основа на Заповед РД-09-465/12.06.2019.

Дисертацията се състои от увод, четири глави, заключение, бележки и литература в общ обем от 258 страници. Списъкът на цитираните източници съдържа общо 301 заглавия, от които 210 са на кирилица (български и руски език) и 55 – на латиница. Публикациите по темата на дисертацията са 11, сред които **1 излязла от печат монография по темата на дисертационния труд.**

Защитата на дисертацията ще се проведе на.....
от .....Ч. в зала ..... на.....
на заседание на избрано от Научния съвет на ИИОЗ жури.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. КРАТКО РЕЗЮМЕ.....	3
2. ВАЖНО УТОЧНЕНИЕ.....	4
3. ВЪВЕДЕНИЕ.....	5
4. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	11
5. РЕЗЮМЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	13
6. ПРИНОСИ.....	27
7. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА.....	29
8. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ.....	31

1. КРАТКО РЕЗЮМЕ

В дисертацията е представена една малко дискутирана тема – спецификата на обективните изследвания, които имат за свой предмет света на моралното и връзката им със съвременната етика. Както и влиянието на етическия анализ върху методите, с които се изучават моралните явления.

Като междудисциплинарна научна област психологията на морала черпи сили от теорията, социалното търсене и инструменталната готовност на експерименталната психология, която обогатява не само своите методи, но и се ориентира към нов предмет на изследване – моралното съждение, моралното мислене моралното правило, моралното поведение, моралната мотивация, моралните чувства и др. По отношение разглежданата тема психологията на морала е изключително благодатно поле както за разгръщане на обективните методи на изследване на морала, така и за етическо осмисляне на изследователските подходи и резултати. В дисертацията се извеждат етическите рискове и се прилагат етическите принципи, които особено ясно се откроява при изследване на деца и младежи.

Критериите за избор на количествени и качествени подходи и дефинирането на компетенциите на психологията на морала в рамките на психологическото са важни предпоставки за анализа на съвременните процеси в приложната етика. Като ограничават очакванията на изследователя в рамките на необходимите, но не достатъчни за моралното развитие условия, те насочват академичното обучение към формирането на необходимите за моралната реализация предпоставки.

В този смисъл анализът на процесите в българската етика е успешна основа за проследяването на протичащите в съвременната етика процеси, за извеждането на тенденциите и етапите в приложната етика от гледна точка на прилагането и разгръщането на обективните подходи и методи, в тясна връзка със социалния контекст и с националните социални политики.

Взаимодействието на етиката и социалната психология се основава на органичната обвързаност на явленията, които са техен естествен предмет на изследване – морала и социалната психика. Разглеждането на морала в контекста на цивилизационния процес насочва към знаковия характер на „етическите инстанции“ и интерпретацията на външната и вътрешноличностната регулация като регулация-посредством-моралните-знаци. Населяването на социалното, както и на индивидуалното пространство с морални знаци е онази изключителна стъпка, която трансформира първото в културна среда, а второто – в личностна.

Моралната автономия има своя индивидуална и културна история и тя е тясно и неразделимо свързана с хетерономията на социализацията и на социалността. Наред с този генетически план, моралната автономия и хетерономията са свързани регулативно. Те функционират в конкурентна среда, което се проблематизира в етиката (З. Бауман) като „двойственост на моралния живот“.

Централното значение, което социалната психика има за моралната автономия и за формирането и функционирането на собствено етическата регулация определя устойчивия интерес към обективните изследвания на морала, които съответстват на социалнопсихологическия пласт на формирането и на регулацията на морала.

2. ВАЖНО УТОЧНЕНИЕ

В изложението се използва понятието „обективни методи“. С него са означени всички емпирични методи, с които се изучават моралните съждения, мислене, правила, поведение, чувства и пр. Те могат да бъдат социалнопсихологически, психологически, социологически, а най-често са комплексни. Не са наречени „емпирични“, за да не се дава превес на социологическите методи; не са „експеримент“, така както общо би ги нарекъл социалният психолог или психологът, не само защото при този етикет се губят детайлите (в социалната психология има експеримент в тесен и в широк смисъл, а и не всяко социално изследване е експеримент), но и защото се отстоява позицията на етика, която е защитена в хода на изложението.

Изследванията, които имат за свой предмет света на моралното и се провеждат с обективни средства, в дисертацията са означени като обективни изследвания на морала.

Предпочитанието към названията „обективно изследване“, „обективни методи“, „обективен подход“ е повлияно от проф. Минчо Драганов и неговия стремеж да се преодолее конфликта на понятията „експеримент“ и „етично“.

3. ВЪВЕДЕНИЕ

Актуалност и значимост на изследвания проблем

Психологията на морала е **изключително продуктивна междудисциплинарна област**. Първите изследвания са публикувани през 1928 г. и 1932 г. (Hartshorne, May, 1928; 1929; Piaget, 1932), като последвалото развитие на тематиката се реализира през втората половина на миналия и в началото на настоящия век. Ние сме ако не съмишленици, то поне негови свидетели. Сред потока публикации, в които се прави проверка на резултатите на Жан Пиаже, още през 50-те години се появява и името на Л. Колберг, който малко по-късно, във втората половина на столетието (основните трудове на Л. Колберг са публикувани след 1960 г.), се оказва фигура, изключително атрактивна и свързана с революционни очаквания в „разшифроването“ на „загадката морал“. Също през 60-те и 70-те години социалната психология припознава моралното поведение като свой предмет. През втората половина на века прави своите оригинални изследвания също така и плеяда съветски психолози, които защитават

възгледите си за психологическите основи на моралното поведение. Сравнително по-късни са изследванията на базовите емоции, на емоционалните стратегии и рационалността, на моралните чувства и тяхната амбивалентност – те са предмет на изследователски интерес след 2000 г.

Свидетели сме на разрастването на проблематиката, на утвърждаването на нови методи, на отстояването на теоретични модели, на обособяването на обща изследователска територия. Ж. Пиаже и Л. Колберг не просто съжителстват с А. Бъс, А. Бандура, Ст. Милграм, В. Мишел, Дж. Аронфрид и М. Хофман, с Л. И. Божович, Т. Е. Конникова, Е. В. Суботски, със З. Фройд и неговите последователи, с П. Гринспа, К. Изард, П. Грифитс, Р. Соломон и др. Те изграждат единно изследователско пространство, **което се самоопределя като „психология на морала”**.

Основното внимание на анализаторите е насочено към отделните теории – техните предпоставки и източници, използваните методи, проведените изследвания, получените резултати и интерпретацията им. В научния дискурс **връзката на обективното изследване на морала и съвременните процеси и тенденции в етиката остава недостатъчно разработена.**

Как и защо една философска дисциплина, каквато е етиката, се оказва обвързана с частнонаучното познание и с обективното изследване? Каква е ценността на обективното изследване в съвременното развитие на етическо познание? Къде са границите на неговата познавателна стойност? Какъв е начинът на употреба на обективното знание в съвременната етика?

Тези питання насочват към анализа на една малко дискутирана тема – спецификата на обективните методи, които имат за свой предмет света на моралното, и връзката им със съвременните етически изследвания. Както и влиянието на етическия анализ върху методите, с които се изучават моралните явления.

Актуалността на темата е свързано със съвременните процеси в етиката. Ориентирането на обективните научни изследвания към темата за морала има свой път и свои източници – теорията, методът и практиката. Историята, обаче, може да бъде видяна и разказана от позициите на етиката – как и защо тя припознава обективните методи на изследване като свои. Една от нишките на този сюжет се

разгръща по линията на приложните етики, така характерни за съвременното етическо пространство.

Диференциацията на научното познание и безалтернативното навлизане на новите технологии и научните достижения в практиката водят до засилена специализация на дейностите, до генериране на социален и етически риск, и оттам – до развитие на професионалните и приложните етики. По отношение на морала последствията са значими – и по отношение на неговата ценностна монотонност, и по отношение на статуса на „моралния субект“, и по отношение на дистанцията между етиката и социалната практика.

Ако се доверим на З. Бауман, днес имаме „живот във фрагменти“, (Бауман, 2000; 2001). Моралното пространство е парциализирано – факт, който има изключително значение за разглежданата тема. Най-малкото защото в етическите рефлексии освен моралният дълг, моралните принципи и моралните категории, изпълващи с достойнство универсалистките тенденции в етиката, в етическото поле стават забележими моралната топология, моралната ситуация и др. Те предполагат изучаването на морала в определени (времеви, пространствени и др.) параметри, които се използват от етическия подход, **но са постижими със средствата на обективното научно изследване.**

На мястото на авторитета на етическите предписания идват моралната несигурност, етическата обърканост. На мястото на етическата компетентност на специалистите по етика (философите, възпитателите, проповедниците) с техния авторитет – едновременно законодателстващ и осъждащ, идва признанието на „етическата компетентност“ на обикновените хора в първичните обстоятелства, които правят своя морален избор, защото „хората правят така“. На мястото на „всеобщото правилно поведение“, дължимостта и етическата универсалност идват „самотата на моралния субект“ и „непоносимата тишина на отговорността“. (Бауман, 2001.) Моралът се индивидуализира. Това предполага, че индивидът със своите морални качества, морален избор, морално решение, морално мислене, морални чувства и пр. е основен обект на изследване, с което **фокусът на етическия анализ се променя.** Индивидуализирането на предмета на изследователски интерес изисква **привличането на обективни научни инструменти.**

С развитието на приложното и на практическото етическо знание етиката прави движение по посока на социалната практика. От една страна, се развива **комплексността** на етическото изследване. От друга страна, **дистанцията между етиката и социалната практика се стопява**. От практическа философия етиката *се трансформира в социална политика, което я превръща в неотменна част от реализирането и динамиката на социалния живот* (Gasper, 2006; Bayertz, 2002; Goulet, 1976 и др.).

Въпреки и недостатъчно осмислени в теоретичен план, **влиянията на обективните изследвания на морала в съвременната приложна етика и в етиката на развитието са факт**. Още *академичната приложна* етика въвежда „деловите етически игри“ като средство за морално възпитание на „вземащите решения лица“ и силно се опира на ранния Колберг. Впоследствие в бизнес етиката, екологическата етика и др., позоваването на стadiите на Колберг във връзка с проблемите на моралното развитие е нещо обичайно. Глобалните иновативни тенденции (и в частност подеът на рисковите биомедицински технологии) дават нови перспективи пред академичното образование по етика и изискват правилно формулиране на педагогическите цели в духа на необходимите, но не достатъчни условия, тема добре застъпена във философските и етически възгледи на Л. Колберг. Също така при избора на съвременни средства за етическо обучение се правят препратки към психологията на морала. Съвременната възпитателна практика препраща към понятията морална устойчивост, цялостност, морална развитост, морална зрелост, морален характер, социален контрол, автономия и мн. др., и към свързаната с тях и натрупана в руслото на различни изследователски парадигми информация.

От своя страна етическите принципи чертаят ограничителните рамки на провеждането на обективни изследвания тогава, когато те са насочени към морала (като предмет) и към деца и подрастващи (като обект) на изследване. За целта е необходимо да се осмислят изследователските процедури от гледна точка на етическите принципи и етическия риск (Милграм, Бъс, Бандура и др.). Етическият анализ влияе и върху разширяването на полето на обективните изследвания и върху обогатяването на средствата за тяхното реализиране.

Изследователски проблем

Основният изследователски проблем е свързан с питането дали обективните изследвания на морала имат място и перспективи в съвременните етически изследвания.

Предмет на изследването

Анализират се обективните изследвания на морала с оглед на: компетенциите и спецификата на използваните методи и подходи, етическата им рамка, значимостта им за съвременните етически изследвания и мястото им в българската етика.

Основна хипотеза

Моралната автономия и моралната хетерономия са взаимно допълващи се в генетически, регулативен и личностен план и това определя взаимната обвързаност на морала и социалната психика, както и значението за етиката на обективните изследвания на морала и присъщите им методи.

Основна цел

Да се покаже, че обективните изследвания на морала, въпреки и нетипични за етиката, имат стойност и място за нейното развитие днес, и особено за приложната етика и етиката на развитието, както и в свързаните с тях възпитателни политики и социални практики.

Изследователски задачи

Да се докаже спецификата на обективните изследвания на морала, като се очертаят рамките на техните компетенции. Да се изведе спецификата на подходите и методите, с които се изучават моралните явления.

Да се очертаят етическите рамки на обективните изследвания на морала и използваните от тях методи.

Да се покаже влиянието на обективните изследвания на морала върху българската етическа традиция.

Да се покаже влиянието на обективните изследвания на морала върху приложната етика, връзката им с етиката на развитието и със съвременните социални практики.

Изследователски методи и подходи

Изследването е **интердисциплинарно**. Наред с класическия етически анализ се използват подходите и методите, присъщи за психологията, социалната психология

и социологията. Прави се вторичен анализ на голям кръг от изследвания с оглед на поставените тук цели и задачи. Изследването предполага и анализ на методите, с които в психологията на морала се изучават моралните съждения и моралното мислене, моралното поведение, личностния морал и моралните чувства. Въпреки, че обективните методи и процедури, с които се изучава морала не са представени изчерпателно, стремежът е да се даде адекватна картина на средствата, с които психологията на морала изучава своя предмет.

Ограничения на изследването

Изследването **няма** задачата да представя, систематизира и анализира основни теории, направления, изследвания и водещи автори в психологията на морала. Тук задачата е стеснена и насочена към един единствен аспект – обективните изследвания, които са застъпени в психологията на морала и тяхното място в съвременните етически изследвания.

Изследването също така **няма** претенциите за изчерпателност по отношение на изследователските процедури, проведените изследвания и техните вариации, използваните методи. Авторът се фокусира върху основната цел и изследователските задачи.

Информационни източници

Изследването се основава на изчерпателно познаване на източниците, свързани с психологията на морала, основните направления, теории, автори, техни интерпретации в литературата, изследвания, които повтарят, проверяват, дискутират, допълват и коригират основни резултати, изводи и хипотези в тази интердисциплинарна област, а също така и литературата, върху която те се базират (психология, социална психология, психология на личността, възрастова психология, психология на развитието, етика, педагогика и др.). Авторът има три монографии и множество публикации в тази насока. Изследването също така се опира на източниците, свързани със съвременните процеси в приложната етика и в етиката на развитието. То също така предполага добро познаване на българската етика и процесите в нея, с оглед на възможността за проследяване на основните изследователски цели и задачи.

Очертаният по-горе масив от информационни източници изгражда информационната база на изследването. В литературата са посочени единствено цитираните източници.

4. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

Глава първа

ОБЕКТИВНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА МОРАЛА И ПСИХОЛОГИЯТА НА МОРАЛА

Уводни думи

От метода и към него

Научни компетенции на психологията на морала

Най-известните обективни изследвания на морала

Количество срещу качество в обективните изследвания на морала

Глава втора

ОБЕКТИВНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА МОРАЛА И ТЯХНАТА ЕТИЧЕСКА РАМКА

**ЕТИЧЕСКИ РЕГУЛАЦИИ ПРИ ОБЕКТИВНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА
МОРАЛА ПРИ ДЕЦАТА**

Професионализъм и етическа коректност

**Принципът на предпазливостта и други етически изисквания при
изследването на морала при децата**

Щадящо не означава отсъствие на ефект

Добродеянието също е етически рамкирано

**ЕТИЧЕСКИТЕ КАЗУСИ И ТЯХНАТА ВРЪЗКА С МОРАЛНИТЕ ДИЛЕМИ
НА Л.КОЛБЕРГ**

Моралната дилема като средство за изучаване и развитие на морала

Казусът като средство за морална регулация

Етическите казуси като средство за обучение

ИГРА СЪС СЪКЛЕНИ ТОПЧЕТА – РАВНОПОСТАВЕНОСТТА КАТО
УСЛОВИЕ ЗА МОРАЛНО РАЗВИТИЕ

МЕТОДЪТ “JUST COMMUNITY” НА Л. КОЛБЕРГ И СЪВРЕМЕННОТО
БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ

Глава трета

**ОБЕКТИВНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА МОРАЛА И БЪЛГАРСКАТА
ЕТИКА**

ЗА ТОВА КАК БЪЛГАРСКАТА ЕТИКА ДОПУСКА ОБЕКТИВНОТО
ИЗСЛЕДВАНЕ НА МОРАЛА В СВОЯ ДОМ

ОБЕКТИВНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА МОРАЛА У НАС СЛЕД 1999 г.

Несобствено етическите проекти

Собствено етически проекти

ПРИЛОЖНАТА ЕТИКА И ОБЕКТИВНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА МОРАЛА

Българската приложна етика в пред-Сингеровата фаза

Етическият практикум. Делови игри между колеги

Съвременните трансформации на приложната етика

Моралното познание в контекста на приложните етики

ПРИЛОЖНАТА ЕТИКА – СЪВРМЕННИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД
АКАДЕМИЧНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

ЕТИЧЕСКИЯТ ДЕБАТ И КУЛТУРАТА НА РАСТЕЖА

Глава четвърта

МОРАЛЪТ И СОЦИАЛНАТА ПСИХИКА

Моралът е многолик

Морал и социална психика. С поглед към културната история

Моралното ставане като окултуряване

Зависимостта на морала от социалната психика

Социална психика и външна морална регулация

Някои важни за морала социалнопсихични форми на въздействие

**Моралният субект като „отворен проект“. От генетическия към
функционалния прочит**

“Двата морала“ на Жан Пиаже и дали това е само метафора

Реалната автономия

Заключение

БЕЛЕЖКИ

ЛИТЕРАТУРА

Теоретични приноси

Научно-приложни приноси

Списък на публикациите по темата на дисертацията

5. РЕЗЮМЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В увода на дисертацията са разгледани актуалността и значимостта на изследвания проблем, формулирани са изследователският проблем, предметът на изследването, основната хипотеза, основната цел, изследователските задачи, изследователските методи и подходи, ограниченията на изследването и информационните източници.

В първа глава „Обективните изследвания и психологията на морала“ се показва как прилагането на нов изследователски подход при изучаването на морала води до появата и разрастването на нова междудисциплинарна област. Това е психологията на морала, която има свои източници, но в същото време е силно мотивирана от социалните очаквания и щения. Във всички времена моралът и нравите в обществото са предмет на особен обществен интерес. Те са обект както на нападки, упреци и тревоги, така и на значими социални проекти. Като че ли в общественото съзнание витае блянът за универсална етическа рецепта, търсят се гаранции за етическа предвидимост на моралния субект. Очакванията не се оправдават и неуспехът се тълкува като етическо безсилие. Дали пък ключът към морала и нравите не е във владенията на не-етиката?

В този смисъл съвсем не е случайно, че психологията на морала възниква и се самоопределя като психология, т.е. началният импулс за нейното развитие не трябва да се търси в полето на етическото мислене за морала. Разбира се, етическият анализ

се намесва в психологията на морала, но това се случва на по-късни етапи, във връзка с необходимостта от осмисляне на получените резултати и от систематизация на изследователските търсения. И тъй като предметът и методите на изследването преживяват своите поврати, то и етизирането на анализа има своите пулсации. Добър пример по отношение на казаното е структурализмът, който, обнадяван от началните успехи, прегръща идеята да достигне (макар и на формално-психологическо ниво) до такова решение, което да покаже общите закономерности на когнитивното, социалното и афективното функциониране на цялото, именувано Човек, и така да се разшифрова и тайната на моралното развитие. Търси се универсален обяснителен принцип, който се конкретизира във формулата за обратимостта на операционните структури. Формално-психологическият анализ обаче се сблъсква с етичския и пренасочва хода на изследователските търсения към социалната психология, провокирайки социалния експеримент и неговите възможности за дисекция на социалната реалност и моралното поведение. Новото оживяване на темата, вече върху основата на социалната психология, отново завършва с етически провокации, които се проблематизират по посока на моралната автономия, социалния контрол и детерминизма.

Всяко етическо осмисляне на резултатите от изследването на морала с обективни средства е свързано с разширяването на предмета на изследването и стимулира експериментирането с нови методи. Показва се разнообразието от методи, които навлизат при изучаването на морала – „метод на клиничната беседа“, фокусирано интервю, включено наблюдение, анкета, „кейс стади“ изследване, социален квази-експеримент (полеви и лабораторен), статистически методи, психологическа игра и други игрови методи. Те са демонстрирани чрез най-известните, най-ефективните или най-скандалните сред обективните изследвания, с които са свързани учени с различни теоретични възгледи. Такива са „Игра на топчета“, „Историите на Жан Пиаже“, „Моралните дилеми на Л. Колберг“, „Подход на справедливата общност“, характерни за структурния когнитивизъм, „Пререждане (експеримент с опашката)“, „Експеримент в метрото“, „Забранената играчка“, „Отложеното подкрепление“, „Куклата Бобо“, „Машината на агресията“, „Затворнически експеримент“ – за социалния когнитивизъм, и „Сам в стаята“, „Военна игра“, „Златното ключе“ – за дейностния подход. С развитието на методите

се свързва оформянето и разгръщането на четири основни подхода, които структурират разглежданото научно пространство: структурно-когнитивен, социално-когнитивен, дейностен и психодинамичен, определени въз основа на три критерия: 1) общи идейни основи, 2) обща методология на изследване и 3) обща концептуална основа.

В изследването се очертават рамките на компетентност на психологията на морала. Показва се, че обективните изследвания на морала са психологически по своя характер; компетенциите на психологията на морала са психологически; изводите имат стойността на психологическа експертна оценка за характеристиките и развитието на изследваните морални явления. Посочва се, че етическите проблеми на обществото не могат да бъдат решени със социално-психологически средства. В същото време устойчивият интерес към психологията на морала препраща към природата на морала и на социалната психика, към взаимодействието им като начин на тяхното съществуване.

На фона на най-известните обективни изследвания на морала се проследява балансът на количествения и качествения подход към избора на средства, който се определя от изследователските задачи и теоретичната интерпретативна схема, в чийто рамки те са формулирани; от степента на контрол на изследователя върху изследователския процес; от степента на риск – изследователски, социален и етически, при провеждането на процедурите. Използваните в психологията на морала методи са анализирани от съдържателна и от формална гледна точка.

Глава втора на изследването – *„Обективни изследвания на морала – етически рамки“*, засяга четири важни теми, чрез които се анализират отделни методи и техники на обективно изучаване и формиране на морала от гледна точка на етическите рамки, специфика, цели и задачи на изследването.

Първата тема е озаглавена *„Етическите регулации при обективните изследвания на морала при децата“*. Показва се, че реализирането на обективно изследване на морала, поради спецификата на предмета и засилените рискове от накърняване на моралната самооценка, моралното достойнство и моралната ценност на обследваните лица, има акцентирани етически изисквания. Това поставя изключително високи очаквания към етическата подготвеност на изследователите в тази научна област – към тяхната професионална, но и морална позиция. Показва се,

че всяко емпирично изследване на морала – социологическо, социалнопсихологическо, психологическо или смесено, се ръководи от строги научни правила и изисквания, цели и приоритети, а не от комерсиални интереси или лични подбуди.

Специално внимание се отделя на принципа на предпазливостта при изучаването на морала. Анализират се т. нар. заместващи процедури – предполагаемо съгласие, предварително общо съгласие, мониторинг, разкриване на истината, както и тяхната специфика при реципиенти в детска възраст. Посочва се, че високорисковите изследвания допринасят за осмисляне на етическите рискове и за нормализиране на изследователските процедури. От гледна точка на етическия принцип на предпазливостта изискванията към обективните изследвания при деца и подрастващи са повишени. Използват се техники, които са допълнително прецизирани, процедурно обогатени и допълнени от легални механизми.

Чрез анализ на фокусираното интервю (производно от метода на клиничната беседа) се демонстрират както негативните последици за обследваното лице и допълнителните компенсационни техники, към които те препращат, така и въздействията, които стимулират моралното мислене и поведение на индивида.

Позитивните резултати, които възникват редом с негативните последици от изучаването на моралните съждения на малките деца, поставят въпроси, свързани с позитивния спектър на етическия принцип на предпазливостта. Освен призивът за ненанасяне на вреда, задължението да се предотвратява злото и да се отстранява злото, този принцип има и позитивни повели, свързани с добродейнието и устойчивостта на неговото отстояване („увеличаването на доброто“) (Христова, 2014, 70 – 75).

След като обективните методи на изследване на морала имат или могат да имат стимулиращ ефект, няма как да не възникнат питання относно използването на най-резултатните сред тях като средство за морално формиране. На една следваща крачка, в процеса на разгръщане на изследователските техники и на помпването им с формиращ потенциал, се поставят и въпроси, свързани с категориите необходимост и достатъчност. Тази тенденция се илюстрира от методите, които използва и развива Л. Колберг.

Позитивните измерения на принципа на предпазливостта не освобождават изследователя от повелята за съдържане на изследователския процес в рамките на определени (етични) ограничения. Напротив, негативните, съдържащи регулатори в изследователския процес се разпростират и върху повелята „да се твори добро“ и „да се умножава властта на доброто“. Сътворяването на добро също е предпазливо деяние, то се реализира с мисъл за възможните щети, а не „на всяка цена“. Добродейнието е етически рамкирано/ нормирано. Както когато се предотвратява и се отстранява злото действа позитивната повеля да се твори добро и да се умножава неговата власт, така и добродейнието трябва да се реализира с оглед на рисковете от вреда. Позитивните и негативните повели на принципа на предпазливостта са взаимосвързани. Те дават забранителния и разрешителния режим на функционирането на принципа, тъмните и светли страни на една цялостна етическа по своята природа регулация чрез етическо нормиране на изследователския процес.

Принципът на предпазливостта се обвързва с категориите необходимост и достатъчност. Когато педагогическите цели, които се оформят в изследователския процес, са интерпретирани като гаранция за моралния напредък, т.е. в смисъла на „достатъчната“ предпоставка, рисковете за непредпазлива комуникация между изследовател и обследвано лице нарастват. Когато моралният напредък се интерпретира като необходимо-и-достатъчно-условие за моралната реализация, непремерените очаквания към педагогическия процес водят до ощетяване на обследваното лице, което е и обект на педагогическото въздействие (щетите могат да бъдат емоционални, ценностни и др.). Много съществено е, че има реален риск от етическо градиране на обследваното лице върху основата на етическото съпоставяне на очакваните и реализираните резултати. Така щетите могат да бъдат също така и морални или да имат морален смисъл.

Втората конкретна тема, която е разгледана, е свързана с влиянието на обективните изследвания на морала върху съвременната практика за използването на моралните дилеми като инструмент в изследователския и педагогическия процес. Задачата се конкретизира в полето на биоетиката, бизнес етиката, медицинската етика, в етиката на развитието. Чрез сравнителен анализ на моралните дилеми на Л. Колберг и на етическите казуси се проследява целеполагането в съвременната приложна и практическа етика. Връзката на етическите казуси с дилемите на Колберг

е благодатна почва за анализ на трансформацията на обективните методи от методи за изследване и регулация в методи за етическо обучение – процес, изключително важен във връзка със съвременната етика на развитието.

Анализът в третата тема „Играта със стъклени топчета – равнопоставеността като условие за морално развитие“ се отгласква от фокусираното интервю в книгата на Жан Пиаже (наричано от автора „клинична беседа“), за да се направи връзка с динамиката на съвременната социална среда, в която растат българските деца. Обективното изучаване на детската игра с правила ни препраща към деформираното социално пространство, в което живеят нашите деца, и към обективните рискове за формирането на онези социални отношения на равнопоставеност и диалог, които за определени възрастови периоди са решаващи по отношение на моралното и на личностното формиране на индивида.

Връзката социални отношения – морално развитие се дискутира в четвъртата тема чрез „Подход на справедливата общност“ на Л. Колберг, като се прави връзка с педагогическата среда и възпитателните политики в българското училище.

Третата глава „*Българската етика и обективните изследвания на морала*“ е структурирана в пет части. В тях се вижда, че значението на обективното изследване на морала не е затворено единствено в границите на психологията на морала, която възниква като междудисциплинарна научна област. От средство за изследване на моралните явления – моралното съждение, правило и мислене; моралното поведение; моралната мотивация; моралните чувства, и на техния генезис, обективните методи успешно мигрират в обучението по етика и в съвременното академично образование във връзка с търсенето на етически компетенции и експертност, породено от етическите рискове на нашето съвремие и белязано от иновативността и технологическия растеж. Тази миграция на методите и трансформацията им от средство за изследване в средство за обучение са проследени чрез конкретиката на процесите в българската етика през втората половина на миналото столетие и до днес. В две поредни теми – „За това как българската етика допуска обективното изследване на морала в своя дом“ и „Обективните изследвания на морала у нас след 1999 г.“ се проследява как марксистката етика, чрез социологията на морала и приложната етика приема обективните методи като средство за изследване на морала. Показва се как след 2000 г. в българската етика се обособяват две линии на обективни изследвания

на морала – такива, които се реализират в социологията, социалната психология и психологията, но се адаптират за нуждите на етиката поради своите силни етически послания; и такива, които са реализирани от етици за целите на етическия анализ. Третата тема е озаглавена „Приложната етика и обективните изследвания на морала“. Темповете на развитие на българската наука, и по-специално на българската приложна етика, наред с характеристиките, свързани с изоставането ни в сравнение със световната наука, ни предоставят уникалната възможност чрез съпоставителен анализ да осмислим процесите в етапа на тяхното възникване и да проследим основни тенденции. Като демонстрира характеристиките на академичния етап от развитието на приложната етика и на етическата експертна дейност, информацията за етическия практикум, така както е предоставена в близката история на българската етическа мисъл, помага да се осмислят някои съвременни тенденции и рискове в развитието на приложноетическото изследване. В следващите две части – „Приложната етика – съвременни предизвикателства пред академичното образование“ и „Етическият дебат и културата на растежа“ са засегнати две „меки“ средства за въздействие върху растежа на обществото. Отделено е специално внимание на отражението на практическата етика върху етическото образование. От една страна, се предполагат промени в етическото образование като част от университетската комплексна програма на обучение, които следват от логиката на познавателния процес, но в същото време се диктуват от потребностите на практиката. Култивирането на култура на междудисциплинарното изследване, въвеждането на ситуативния подход, решаването на дилеми и казуси, усетът към процесуалността и диалектиката на изучаваните феномени, обогатяването на изследователския инструментариум и др., бидейки част от университетското обучение, помагат за реализирането на професионална подготовка, която съответства на съвременните иновативни процеси и на потребностите на обществото. От друга страна, практическата етика диктува необходимостта от изграждане на система от специализирани познания, които да развиват етическата образованост на професионалиста в очертаната от социалната практика насока. У нас има сериозен напредък по отношение например на обучението по биоетика и бизнес етика. Това обучение издига етическата култура на бъдещите професионалисти, от една страна, и на високо специализираните кадри от

области с висок социален и етически риск, които ежедневно са принудени да вземат експертни решения и да правят важни избори, от друга.

Насоките, в които българската приложна етика разгръща своя нов потенциал, са показателни за важното значение, което този съвременен клон на науката има за изграждането на новата културна среда, в която напредъкът и прогресивното развитие на обществото в глобален и в локален план са успешни и мислими. Съвременната приложна етика с нейните специфично етически цели и средства трябва да се разглежда като неотменима част на тази нова глобална култура на растежа.

В този смисъл прогресът на българското общество е немислим без участието на съвременната приложна етика. В същото време рисковете на растежа на съвременното българско общество са провокация и предизвикателство пред българската етика и българските етици. Днес приложната етика със своите специфично етически цели и средства е неотменима част на новата глобална култура на растежа. Етическият дебат е един от успешните инструменти, които допринасят за реализирането на нейния социален статут и политическа роля в името на обществения напредък.

Последната, **четвърта глава** е посветена на *връзката на морала и социалната психика*. Показва се, че не е достатъчно появата и развитието на психологията на морала да се свързват с „хоризонталното“ взаимодействие на етиката и психологията. Устойчивият интерес към изследването на морала с обективните методи се интерпретира чрез органичната обвързаност на явленията, които са естествен предмет на изследване на етиката и социалната психология – на морала и социалната психика.

Разглеждането на морала в контекста на цивилизационния процес насочва към знаковия характер на „етическите инстанции“ и интерпретацията на външната и вътрешноличностната регулация – като регулация-посредством-моралните-знаци. Населяването на социалното, както и на индивидуалното пространство, с морални знаци е онази изключителна стъпка, която трансформира първото в културна среда, а второто – в личностна.

Посочва се как социалната психика, която е пространство с внушителна културна история и натрупвания, развивайки своите специфични социалнопсихични

форми и механизми, активира моралното, превръщайки го в регулатор на поведението. Протича процес на трансформация на социалнопсихичната потенция в етическа и тя е анализирана чрез динамиката на стимулите, ситуацията, моделите и образците.

Социалните тревоги провокират психологията на морала, която възниква в търсене на моралната устойчивост. В обективните изследвания на морала предвидимостта на моралния субект се интерпретира чрез понятията *устойчивост*, *морален характер*, *морална зрелост* и *хармонична личност*. Чрез анализ на обективните изследвания по повод изброените понятия се показва, че **не могат да бъдат открити сигурни доказателства за устойчиви отлагания – в развитостта или в координираността, които да гарантират моралната автономия.**

Изводът е в духа на съвременното етическо мислене за *моралния субект като „отворен проект“*. Всеки морален избор ни връща в началото на пътя. Подобно на „идентификацията, никога непривършваща и винаги завършваща и несвършена, открита в бъдещето на дейността, в която всички ние по необходимост или съзнателно биваме въввлечени“ (Бауман, 2001, с. 192), моралният субект отново и отново се колебае, избира, решава и отстоява своя избор. Отговорността, присъща на моралната автономия, също подлежи на непрекъсната валидизация – „винаги незавършена, винаги неизчерпана, никога отминала отговорност. Очакване Другият да упражни правото си да заповядва, право, което никакви вече дадени и изпълнени заповеди не могат да отменят“ (пак там, с. 125). Показва се, че тази незавършеност има личностни измерения в постоянното лутане, колебаене и съмнения относно правилността на собствения избор (пак там, с. 114). Разбирането за моралния субект като „отворен проект“ *кореспондира с обективните изследвания на морала*, които свидетелстват за моралния субект като носител на „*потенциал за морална реализация*“. Напомня се отново, че обективните изследвания, като използват широк спектър от средства за изследване, не намират достоверни данни за достатъчност. Такива не са открити при изучаването на моралното мислене и моралното поведение, в когнитивните, социалните и личностните пластове на моралното формиране.

Прави се кратко завръщане към „двата морала“ на Жан Пиаже с въпроса, дали тази постановка е само метафора. В тези съвсем ранни изследвания на моралното съждение при детето се разкрива фактът на съвместното битуване на двата типа

регулативни процеси – външната регулация, присъща за социалната психика, която може да бъде описана с отношения на едностранно уважение и личностна хетерономност, и вътрешната, собствено морална регулация, при която се отстояват автономията на моралния субект и отношенията на взаимно уважение, формализирани в обратимите операционални структури. Тези два типа регулативни процеси са поставени в **режим на конкуренция**.

По отношение на основната тема се подчертава, че автономията е сърцето на морала, но това не означава, че хетерономията няма място в моралния живот. Моралната автономия има своя индивидуална и културна история и тя е тясно и неразделимо свързана с хетерономията на социализацията и на социалността. Наред с този генетически план, моралната автономия и хетерономията са свързани регулативно. Те функционират в конкурентна среда, което се проблематизира в етиката (З. Бауман) чрез „двойственост на моралния живот“.

Социалната психика има централно значение за моралната автономия. Без нея формирането и функционирането на собствено етическата регулация са невъзможни. Това определя устойчивия интерес към социалнопсихичните параметри на моралното мислене, поведение, съзнание, чувства и пр. А също така и интереса към обективните изследвания на морала, които съответстват на социалнопсихологическия пласт на формирането и на регулацията на морала.

Заклучение

Психологията на морала е междудисциплинарна област която изучава моралното съзнание, поведение и отношение на личността. За нея емпиричното изследване на морала е нещо обичайно. Нейната научна територия е рамкирана от **собствен предмет на изследването, собствена методика и собствена научна биография**. Тя възниква, когато в експерименталната психология ясно се формулира етическата задача. Появата и бурното и развитие се основават на **теоретичните предпоставки, развитието на метода и социалните питання**. Те водят до натрупването на **огромно количество разнообразни и значими изследвания на морала, които са придобити с много различни методи и на основата на различни теоретични предпоставки**. Тези изследвания не само предполагат, но и **изискват етическо осмисляне**.

Обществото е основният потребител на това знание. То формулира своите **питания и очаквания за „предвидимост на моралния субект“** и търси гаранциите за тази предвидимост. В същото време психологията на морала, със средства, които са и присъщи и **които тук са определени като „обективни“**, достига до изводи, които не оправдават тези очаквания. Но общността има склонността да загърбва неудобните резултати и да ги игнорира, търсейки нови и нови доказателства за своята правда. Социалното търсене мотивира изследователя да разширява предмета на изследването, като използва нови, неприлагани до момента методи на изучаване на моралното мислене, а по-късно – поведение, характер, чувства и др. В резултат психологията на морала се обогатява с нови подходи (структурно-когнитивен, социално-когнитивен, дейностен и психодинамичен, определени въз основа на три критерия: 1) общи идейни основи, 2) обща методология на изследване и 3) обща концептуална основа), които структурират разглежданото научно пространство и водят до нови изследвания и нови резултати.

Проблемът за компетенциите на психологията на морала става незаобиколим, защото в съвременните анализи (в бизнес етиката, екологическата етика, медицинската етика и др.) **се допуска етическо градиране на индивидите** според развитието на тяхната морална мисъл с **некоректно позоваване на същите обективни изследвания** или **се поставят възпитателни цели**, за които в психологията на морала има доказателства, че са **неадекватни**.

В изследването е изведена и се отстоява тезата, че **обективните изследвания на морала са комплексни по своя характер; компетенциите на психологията на морала са психологически; изводите имат стойността на психологическа експертна оценка за характеристиките и развитието на изследваните морални явления.**

Доказва се, че компетенциите на психологията на морала и на присъщите и обективни методи остават в рамките на психологическата експертна оценка, като се извеждат етическите рискове от претенциите за преминаване на тази граница и навлизането в територията на етическата оценка.

Изучаването на морала с обективни методи има своята специфика, която произтича от обекта и предмета на изследването, и тази специфика трябва ясно да бъде артикулирана.

От една страна **методите**, които се използват, имат уникални параметри, които произтичат от обекта и предмета на изследването. Те могат да бъдат прецизирани и анализирани **от гледна точка на социалното емпирично изследване** и това е направено в анализа. Методът на клиничната беседа според спецификацията на социалното изследване е коректно да се определи като метод на фокусираното интервю. Анализът на играта със стъклени топчета на Жан Пиаже демонстрира достоинства на включеното наблюдение, преди още те да са проблематизирани в социологическата литература. Методът, който в социалните емпирични изследвания се нарича експеримент, тук, в полето на моралното, е невъзможен. Но ако истински (true) експеримент е невъзможен, това не означава, че не е възможно провеждането на изследователска процедура с непълен, частичен контрол. Показва се, че успешността и адекватността на квази-експеримента зависят от постановката на проблема и подбора на адекватна изследователска стратегия.

От друга, **етическа**, гледна точка се разглежда риска от използването на изследователските процедури при изучаване на морала на уязвими социални групи. Също така се пита дали има безвредни изследователски процедури. Анализира се **етическия принцип на предпазливостта**, който има **засилени изисквания** при изучаването на **морала**, особено когато става дума за изучаване на морала на **деца и подрастващи**. Концептуализирана е ситуацията на **етически и социален риск** при прилагането на изследователски процедури, насочени към изучаване на морала, която специално е конкретизирана при респонденти в детска и младежка възраст. Анализирани са **позитивните и негативните повели на принципа на предпазливостта**. Както когато се предотвратява и се отстранява злото действа позитивната повеля да се твори добро и да се умножава неговата власт, така и добродейнието трябва да се реализира с оглед рисковете от вреда. Демонстрира се тяхната взаимосвързаност, като се прави връзка с формулирането на възпитателни цели и задачи.

Моралната автономия поставя морала пред социалността. Но гаранции за моралния избор няма и не може да има. Всяка автономия е **потенциална** автономия. Всеки морален избор **ни връща** отново в началото на пътя. Но този път не е път „в нищото“. Той е проправен **през социалността**. Социалността, която ни прави способни да избираме път и да го следваме. От **генетическа и културологическа перспектива социалността не само предхожда моралността, но винаги остава с нас**. Остава с нас, за да можем „да отстояваме себе си“. Остава с нас, за да има избор. За да има съвест, дълг, отговорност. Нашият избор винаги е борба между „гласа в нас“ и „гласовете около нас“, гласовете, които се опитват да ни вкарат в един или друг път, да ни направят едни или други. Конкуренцията, сблъсъкът е част от нашето отстояване, от морала.

Това, че моралната автономия не е гарантирана означава, че **хетерономността винаги дебне личността**. Тя, хетерономията, е готова да запълни всяко колебание и всяко свободно от автономност пространство. Особено **уязвими, рискови, са децата и подрастващите**, при които моралът е в процес на ставане, и при които социалната психика с нейните форми (стимул, модел, образец, роля и др.) и механизми (внушение, зараза, манипулация и пр.), е проводник на морала. Силно уязвима е също така **личността в ситуация на риск**.

Първата рискова група ни насочва към проблемите на **морално развитие и формиране**, а втората поставя в центъра на интерес социалните и етически рискове, които са предмет на **приложната етика и нейните клонове** (биоетика, медицинска етика, компютърна етика, бизнесетика и др.).

В психологията на морала с **широка палитра от обективни средства** се изследват моралното мислене, моралното познание, моралната ситуация, външните и вътрешните фактори и тяхното взаимодействие, „етическите инстанции на личността“, „моралните чувства“, подсъзнателните пластове и пр. Упорито се търсят гаранции за **морална устойчивост** (по отношение на целостта и развитостта), за да се формулират целите на морално формиране и възпитание. Такива **не се откриват** чрез формално-структурния анализ, в стимул-реакционната логика, чрез средствата на дейността анализ, в психодинамичната изследователска парадигма. Моралната устойчивост, концептуализирана в разбирането за предвидимост на моралния субект,

а в психологията на морала като „шести стадий на развитие на моралното съждение“, „морален характер“ „морална зрелост“, „всестранно развитие на личността“ остава непостижима. **Обективните изследвания на морала не откриват сигурни доказателства за устойчиви отлагания – в развитостта или в координираността, които гарантират моралната автономия.** За всекидневното съзнание такива резултати могат да бъдат разочароващи, но **от етическа гледна точка те са адекватни и оправдани.** Разбирането за моралния субект като „отворен проект“ **кореспондира с обективните изследвания на морала,** които свидетелстват за моралния субект като носител на „**потенциал за морална реализация**“.

Темповете на развитие на българската наука, и в частност, на българската приложна етика, наред с характеристиките, свързани с изоставането ни в сравнение със световната наука, предоставя уникалната възможност чрез съпоставителен анализ да се осмислят процесите **в етапа на тяхното възникване** и да се проследят основни тенденции. Те са свързани както с българската етика, така и с научната среда, в която тя се развива. Анализирани са навлизането на обективни методи в българската етика през втората половина на миналия век. Разкрити са **основните тенденции в развитието на етическите изследвания в България в контекста на междудисциплинарността и навлизането на обективните изследвания на морала.** Комплексното етическо изследване – неговото утвърждаване и разгръщане, придобиват плътност. Показано е **отражението на тази комплексност върху тенденциите в развитието на съвременната българска етика.** Като демонстрира характеристиките на **академичния етап** от развитието на приложната етика и на **етическата експертна дейност,** информацията за етическия практикум, така както е представена в близката история на българската етическа мисъл, помага да бъдат осмислени някои съвременни **тенденции и рискове** в развитието на съвременното приложноетическо изследване.

Цитирания:

Бауман, З. (2001). *Постмодерната етика.* С., Изд. ЛИК.

Христова, Ст. (2014). *Биоетичните решения.* С., Авангард Прима.

6. ПРИНОСИ

Теоретични приноси:

Като се разкрива спецификата, ефективността и динамиката на най-често използваните обективни методи на изследване на морала (клинична беседа (фокусирано интервю), включено наблюдение, анкета, квази-експеримент, „кейс-стади“ изследване и др.), се очертават границите на тяхната етическа евристичност и компетентност. Доказва се, че компетенциите на психологията на морала и на присъщите и обективни методи остават в рамките на психологическата експертна оценка, като се показват етическите рискове от претенциите за преминаване на тази граница и навлизането в територията на етическата оценка.

Концептуализирана е ситуацията на етически и социален риск при прилагането на изследователски процедури, насочени към изучаване на морала, която специално е конкретизирана при респонденти в детска и младежка възраст. Върху тази основа са изведени не само негативните, но и позитивните измерения на принципа на предпазливостта, като се прави връзка с формулирането на възпитателни цели и задачи.

Разкрити са основните тенденции в развитието на етическите изследвания в България в контекста на междудисциплинарността и навлизането на обективните изследвания на морала. Чрез анализ на българската етика от втората половина на миналия век насам комплексното етическо изследване – неговото утвърждаване и разгръщане, придобиват плътност. Показано е отражението на тази комплексност върху тенденциите в развитието на съвременната българска етика.

Научно-приложни приноси

Разкрита е евристичността на моралните дилеми на Л. Колберг и на етическите казуси в съвременната етика. Обоснована е постановката за трансформацията на обективните методи от средство за изследване и регулация в средство за етическо обучение, процес, изключително важен във връзка със съвременната етика на развитието и прилагането на собствено етически средства в преодоляването на рисковете на растежа.

Интерпретирани са целите и задачите на моралното развитие в обективните изследвания на морала в духа на понятията необходимост и достатъчност с оглед на ясното формулиране на целите и задачите на етическото обучение в съвременната приложна етика.

Направен е анализ на българската социална среда и на педагогическите практики през призмата на основни за психологията на морала изследователски техники.

7. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. ISBN 978-619-00-0976-4 **Маринова, Е.** (2019) *Обективното изследване на морала и съвременната етика*. В. Търново, Фабер, 260 с.
2. ISSN 978-619-00-0312-0 **Маринова, Е.** Българската приложна етика – между академизма и практиката. // *Етика и развитие: българският контекст. Сборник студии*. В.Търново, Фабер, 2015, 25–62.
3. ISSN 1311-1213 **Маринова, Е.** (1998). Когнитивната интерпретация на стадийността в моралното развитие. // *Философски форум*. № 2/3, 182 – 204.
4. ISSN 2534-8434 **Маринова, Е.** 2018. За това как българската етика приема обективните изследвания на морала в своя дом. // *Етически изследвания*. Бр. 3, Кн. 2, 67 – 86.
5. ISBN 978-619-239-001-3 **Маринова, Е.** Игра със стъклени топчета – равнопоставеността като условие за морално развитие. // *Морал и етика на равенството и неравенството в българското общество*. „С., „Авангард Прима“, 373 – 383.
6. ISBN 978-619-160-774-7 **Маринова, Е.** Бабина приказка. // *За достоен живот на хората от третата възраст*. С., „Авангард Прима“, 2017, 335 – 341.
7. ISBN 978-619-90757-0-8 **Маринова, Е.** Новият статут на приложната етика и какво значение има той за бъдещето на България. // *Глобалните промени и съдбата на България през 21 век*. Градинаров, Б. (Съст.) С., BISFRIM, 2016, 237 – 247.
8. ISSN 2534-8434 **Маринова, Е.** Защо моралът е зависим от социалната психика. // *Етически изследвания*. бр. 1/2016, 57 – 74.
9. ISBN 978-954-644-347-2 **Маринова, Е.** Обективни изследвания на морала – етическите рамки. // *Етиката в българската наука*. (В. Драмалиева, Е. Маринова), С., ИК – УНСС, 2011, с. 104 – 110.
10. ISSN 954-775-417-3 **Маринова, Е.** Мястото на психологията на морала в развитието на съвременната българска етика. // *Етиката в България – вчера, днес и утре*. Фабер, С., 2005, 178 – 187.

11. ISSN 954-775-417-3 Маринова, Е. Секция “Етика” и нейният научно-изследователски потенциал. // *Етиката в България – вчера, днес и утре*. Фабер, С., 2005, 30 – 45.

8. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

на дисертационния труд „Обективни изследвания на морала и съвременната етика“ за придобиване на научна степен „доктор на философските науки“ в професионално направление 2.3. Философия

Долупосписаната д-р Емилия Васил Маринова, доцент в секция „Етически изследвания“ към ИИОЗ, БАН

ДЕКЛАРИРАМ

- че в съответствие с разпоредбите на чл. 12. Ал. 5 от ЗРАСРБ и на чл. 37, ал. 2 от ППЗРАСРБ предложеният дисертационен труд е подготвен самостоятелно и не повтаря темата и съдържанието на представената от мен дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор“

- че в съответствие с чл. 12, ал. 4 от ЗРАСРБ и на чл. 37, ал. 1 от ППЗРАСРБ предложеният от мен дисертационен труд съдържа теоретични обобщения и решения на научни и научно-приложни проблеми, които съответстват на съвременните постижения и представляват оригинален принос в науката.

Подпис:

Емилия Маринова